

A BÁNYAMUNKÁSOK JOGI HELYZETE A 18. SZÁZADI MAGYARORSZÁGON

The Legal Position of Mining Workers in the 18th Century in Hungary

GEDEON MAGDOLNA*

Abstract: A tanulmány a bányamunkások jogi helyzetét mutatja be a 18. századi Magyarországon. Ennek keretében a bányászok jogait, kötelességeit, a számukra nyújtandó juttatásokat, a bányai igazgatási szervek e területen végzett tevékenységét elemzi. Az elemzés a korabeli jogforrásokra és szakirodalomra támaszkodik, melyek segítségével kiegészíti a témával foglalkozó, újabb kori tanulmányokat. A jogi szabályozás ismertetése mellett képet kapunk a bányamunkások mindennapjairól, az általuk végzett sokféle munkáról is.

Kulcsszavak: *bányamunkások, bányatársládák, nyugdíj, Udvari Kamara*

Abstract: The paper presents the legal position of mining workers in 18th century Hungary. In this context, it analyzes the rights and duties of miners, the benefits provided to them, and the activities of mining administrative bodies in this fields. The analysis relies on contemporary legal sources and literature to supplement recent studies on the subject. In addition to describing the legal regulations, we also get an overview of the everyday life of the mining workers and the variety of work they did.

Keywords: *mining workers, mining crates, pension, Court Chamber*

A bányászat-kohászat számos család megélhetését biztosította Magyarországon. Bányaműveléssel hazánkban az államalapítás óta foglalkoztak. A király jobbára magának tartotta meg ebben az időszakban a bányákkal rendelkező földterületeket, és azt saját embereivel aknáztatta ki, akiket a magyarok egyes oklevelek tanúsága szerint a rabszolgapiacra vásároltak. Valószínűleg a bányászati tevékenységre alakult első formációk, a bányatelepek is az uralkodó tulajdonába tartozó területe-

* DR. GEDEON MAGDOLNA
habilitált egyetemi docens
Miskolci Egyetem ÁJK
Jogtörténeti és Jogelméleti Intézet
Római Jogi Intézeti Tanszék
3515 Miskolc-Egyetemváros
jogmagdi@uni-miskolc.hu

ken jöttek létre, így azok közvetlenül a király alá tartoztak, az ott dolgozók a király emberei voltak.¹

Wenzel Gusztáv szerint a polgári államok kialakulása előtt a bányaműveléssel foglalkozók voltak a bányaszemélyek. Szerinte a bányászatban „egyéni személyeknek háromféle módon lehet része; amennyiben arra vagy tőkét, vagy értelmiséget, vagy munkaerőt fordítanak”. A jogi személyek pedig a bányatársulatok voltak.² A bányászatra „tőkét” fordító személyek a bányatársulatokban részesedést szerző befektetők, az „értelmiséget” fordítók a bányahivatalnokok, a „munkaerőt” fordítók pedig a bányamunkások voltak.

Míg a bányatársulatokkal és a hivatalnokokkal kevés tanulmány foglalkozik, a munkásokat megillető jogokat – mint a szociális és munkajog történetének kiemelkedő területét – többen is részletesen feldolgozták. A jogforrások sokfélesége miatt azonban így is található még olyan adatok, amelyek figyelembevételével az eddigiekhez képest is új következtetéseket lehet levonni. Ilyen adatokat nyújtanak például a Diósgyőri Vasgyárral³ kapcsolatban fennmaradt források, amelyek számos rendelkezés közelebbi megvizsgálásához is megfelelő adalékkal és helytörténeti kitekintéssel szolgálnak.

¹ Vö. WENZEL Gusztáv: *Magyarország bányászatának kritikai története*. MTA, Budapest, 1880, 25.

² WENZEL Gusztáv: *A magyar és erdélyi bányajog rendszere*. Kir. Magyar Egyetemi Nyomda, Buda, 1866, 87.

³ A bányászati tevékenység fenntartása miatt szükségessé vált az erdők védelme. Ezt szolgálták azok az intézkedések is, amelyek más erőforrások felhasználására ösztönöztek. Ezért Mária Terézia a faszén felváltására szolgáló szén és tőzeg kutatására jutalmat tűzött ki. A felhívás szerint az, aki szénbányát talált, 24 dukátot kapott, aki pedig az olvasztókhöz szenet használt, 100 dukát jutalomban részesült (Udvari Kamara dekrétuma, 1766. szeptember 9. A bányagazgatási hivatalok által kiadott jogszabályokat időrendben tartalmazó gyűjtemény: Franz Anton SCHMIDT: *Chronologisch Systematische Sammlung der Berggesetze der Österreichischen Monarchie. II. Abteilung: Chronologisch Systematische Sammlung der Berggesetze der Königreiche: Ungarn, Kroatien, Dalmatien, Slavonien und des Grossfürstenthums Siebenbürgen*, J. P. Sollinger, Wien, 1832–1839, Band XII, 444). A jutalom reményében többen is köszén után kezdtek kutatni. Így például Fazola Henrik (1730–1779), aki nemcsak köszénre, hanem érlelőhelyekre is bukkant, aminek alapján régi tervének megvalósításához, egy vasgyár megalapításához kezdhetett. A vasgyárat természetesen olyan helyen kellett felépíteni, ahol megfelelő mennyiségű fa állt rendelkezésre a vaskohók fűtéséhez, hiszen a köszén folyamatos utánpótlására még nem lehetett számítani. Így esett a választás az akkor még szinte érintetlen erdősséggel rendelkező Bükk hegység területére, amint arra Mária Terézia a vasgyár alapító okiratának tekinthető pozsonyi magyar kamarához intézett leiratában utal 1770-ben: „Kincstárunk hasznát és édes magyar hazánk javát vasbánya kiaknázásával óhajtjuk előmozdítani, ezért elhatároztuk, hogy a bőséges faanyaggal rendelkező diósgyőri kamarai uradalom területén vasgyár létesíttessék” (PORKOLÁB László: *Források Diósgyőr-Vasgyár történetéhez 1770–1919*. Tanulmányok Diósgyőr történetéhez, 12. B.-A.-Z. Megyei Levéltár, Országos Műszaki Múzeum, Központi Kohászati Múzeuma, Miskolc, 2003, 16–17). Fazola Henrik a gyár vezetője lett.

1. A bányamunkásokra vonatkozó jogforrások

Wenzel Gusztáv szerint a bányászat számára tőkét és értelmiséget szolgáltatató „egyéni személyek” mellett a harmadik csoportot azok a magánszemélyek képezik, akik a bányászatot saját munkaerejükkel végzik. A munkaerőt „a bányász nép nyújtja, melynek főrészt az ún. hevérek (Bergknappen) képezik”.⁴

A bányamunkások voltak azok, akik mind a bányavárosok, mind a bányaművek létrejöttét megalapozták. A bányák művelése mindenütt bányatelepek formájában kezdődött, ahol mindazok laktak, akik a bányaművelésben részt vettek.⁵ A bányamunkások a bányatársulatok és a kincstári bányák létrejötte után is megbecsülésben részesültek, hiszen szaktudásuk nélkülözhetetlen volt a bányaművek fenntartásában. A bányatisztek többsége is a bányamunkások közül került ki. A szorgalmas, jó szakemberek – amint azt Hechengarten⁶ életrajza jól mutatja – akár az alkamaragrófi szintig bejárhatták a hivatali ranglétrát, és a bányászati iskolákban, valamint a gyakornokok körében is előnyt jelentett a bányászatban való jártasság.⁷

⁴ WENZEL: *A magyar és erdélyi bányajog...* 87. Erről Wenzel a következőket írja: „A bányamunkások (hevérek) testületei, vagyis a bányászlegénységek avagy hevérségek (Knappschaft, Heuerschaft), amennyiben közös érdekeik tekintetéből a törvények értelmében fennállnak. Ezeknek jelentősége a bányatestületek általános rendszerével léven összefüggésben, azelőtt a bányászat kiváltságos állásának folytán, sokkal nagyobb volt, mint jelenleg, hol jogi személyeknek csak a bányász nép gazdasági érdekei, s különösen a társládák (Bruderlade) szempontjából tekintendők, melyeknek élén a bányalegénységek önválasztott kebelbéli képviselői (Knappschaftsälteste) állnak” (uo. 90.).

⁵ HORVÁTH László – BODRY László (szerk.): *A bánya*. Székely és Társa könyvnyomdája, Sopron, 1937, 81.

⁶ Bartholomäus Ludwig Edler von Hechengarten életrajzából kiderül, hogy ő azért került a tiroli Oberndorfból 18 évesen az apjával Oravicára, mert 1720-ban tiroli bányászokat telepítettek át a Temesi Bánság területére. Hechengarten öt éven keresztül tanuló, majd szakmányvájár, végül ércbányász volt, két évig az aknában az ácsmunkát végezte, három évig Majdanpeken felőrként alkalmazták, 1734-ben pedig már bányamester volt Csernostoncán, amit 1736-ban Majdanpekkal egyesítettek. Az 1737–39-es török háború idején a bányavédő egységeket vezényelte. 1740-ben a bánáti tönkretett bányák rendbetételének felügyelője lett, majd főbányamesterré és inspektorra nevezték ki a bánáti bányák fölé. 1747-ben bányatanácsos, alkamaragróf és első főkamagrófi ülnök lett. Ludwig PÜRSTL: Bartholomäus Ludwig von Hechengarten – ein grosser Oberndorfer. In: *Chronik von Oberndorf*. http://www.sagen.at/doku/bergbau/Edler_von_Hechengarten.html, 2022. március 20.

⁷ „A bányatiszti és a bányaadjunktsi állásokat a jövőben csak oly egyének számára tartjuk fenn, akik farbörös bányászok, vagyis, akik a bányában ék és kalapáccsal a kezükben, jól és szorgalmasan, reális értelemben dolgoztak, s ezután a felőri teendőket kitűnően látták el; ellenben azokat a praktikánsokat, akik a vájármunkát, majd a felőri szolgálatot megfelelő időn keresztül ernyedetlen szorgalommal ellátni magukhoz nem illőnek tartják, bár másirányú tudásukhoz képest más megfelelő alkalmazás szempontjából ugyan figyelembe vesszük, - ám azokra, akik, hogy magukat a bányászati szolgálatba kiképezzék, a vájárszolgálatról és egyúttal a bányában, valamint a bányaadcsolás és bányagépészet körében a kézi foglalkozástól nem riadnak vissza, egészen kivételes jóindu-

A tisztviselők mellett a munkásokra is számos szabály vonatkozott. A tevékenységük veszélyes volta, a foglalkoztatás ingadozása, a pénzhiány leginkább a bányában dolgozó munkásokat érinthette hátrányosan, ezért a bányaművelés területén igen korán megjelentek a munkajogi, egészségbiztosítási szabályok. A bányajoggal kapcsolatos kutatásoknak éppen ezért ez a legjobban feldolgozott része. E terület kutatásában élen járt Mihalovits János. Mihalovits *Munkásjog az 1573. évi Miksa-féle bányarendtartásban*⁸ című művében részletesen ismerteti a rendtartás munkásokra vonatkozó szabályait. Mihalovits igen fontos megállapítása, hogy még a magánbányákban foglalkoztatott munkások is – mivel ezek a bányák az uralkodó engedélye alapján működtek – lényegében a király szolgáinak tekinthetők: „Miként a bányatulajdonos a bányászattal kapcsolatos közérdeknek privilégiummal felruházott képviselője, aki a király nevében és mintegy meghagyásából kezdi és folytatja vállalatát: úgy a bányamunkás is nem egyszerű termelési munkaerő a spekuláló tőkés kezében, hanem elsősorban a király szolgája, aki az állam részére dolgozik. Innen van, hogy szerződése bizonyos közjogi alakításokhoz van kötve, amelyeknek fontos momentuma a hűségeskü letétele.” Ennélfogva a munkások hatósági felügyelet alatt dolgoztak.⁹

Mihalovits részletesen ismerteti a munkások jogait és kötelezettségeit. A munkások privilégiumai közé tartozott: személyes szabadság, sérthetetlenség, szabad költözködés, fegyverviselési jog, a bányatársulásokkal kapcsolatosan a szabad egyesülési és gyülekezési jog, adómentesség, hadmentesség, vámmentesség, a privilégium fori, a királyhoz való panaszkodás joga, egyenruha és bányászjelvények viselése, kedvezményes árú dohánnyra való jogosultság.

A bányarendtartáshoz fűzött selmeci és körmöci felvilágosító szabályok¹⁰ is tartalmaznak a munkásokra vonatkozó szakaszokat. A rendtartás mellett a bányatársu-

lattal fogunk gondolni.” [Királyi leirat, 1749. július 27. SCHMIDT: i. m. Band VIII, 99. Fordítását ld. ZSÁMBOKI László (szerk.): *Selmectől Miskolcig 1735–1985*. Nehézipari Műszaki Egyetem, Miskolc, 1985, 33.]

⁸ MIHALOVITS János: *Munkásjog az 1573. évi Miksa-féle bányarendtartásban*. *Bányászati és Kohászati Lapok*, 1934, 106–114., 128–134., 153–158., 178–182., 222–227. Miksa-féle bányarendtartás: A Maximilianische Bergordnung a hét alsó-magyarországi bányavárosban 1573. február 16-án kihirdetett bányarendtartás. A Miksa-féle bányarendtartás számos, a korabeli bányászathoz szükséges gyakorlati rendelkezést tartalmaz, kiegészítve a sok helyen már elavult, helyi bányajogok szabályait. Szövegét ld. *Neue Berg-Ordnung des Königreichs Ungarn, und solcher Cron einverleibten Gold, Silber, Kupfer, und anderer Metall- Bergwerken, Sammt denen Erläuterungen zweyer Alten Berg-Ordnungen Der sieben königl. Freyen Berg-Städte 1. Chemnitz u. Königsberg 2. Schemnitz, Neusohl, Bugganz, Dülln und Libeten*. Aus der k. auch k. Hof- und Staats Druckerey, Wien, 1805 (a továbbiakban MBO).

⁹ MIHALOVITS: *Munkásjog*... 153.

¹⁰ A bányavárosok ellenállása miatt csak úgy lehetett a Miksa-féle bányarendtartást kihirdetni, hogy a régi bányavárosok által alkotott szabályokat, mint „felvilágosító szabályokat” (Erläuterungen) a rendtartáshoz csatolták. Erről bővebben ld. Magdolna GEDEON: *Das Rechtsbuch von Schemnitz und die Maximilianische Bergordnung* In: Elemér Ba-

latok saját szabályzatot is alkalmazhattak. Mikulik József *A bánya- és vasipar története Dobsinán* című művében leírja, hogy a dobsinai bánya- és hámorrend¹¹ még a 18. században is hatályban volt, azt 1778-ban megerősítették.¹² 1743-ban egy másik társulat is alakult a shwarzenberg-gapeli és más, a réztermelésben részt vevő munkások részvételével. E társulat alapszabályzatát a bányabíróóság 1743. február 10-én erősítette meg és 1772. április 2-án módosította. Mikulik szerint ezek az alapszabályzatok még munkája megírásakor, 1880-ban is hatályban voltak.¹³ A Mikulik által bemutatott szabályzatok léte szintén megfelelően bizonyítja a bányászok önszerveződésének lehetőségét, a Direktionsprinzip¹⁴ hiányát, a bányászati munkaerő megbecsült voltát.

A Miksa-féle bányarendtartás és az egyes bányatársaságok számára kiadott szabályzatok mellett a bányamunkások vonatkozásában is számos rendeletet adott ki a 18. században az Udvari Kamara. Ezek azonban főleg a kincstári bányákban és üzemekben dolgozó munkásokra vonatkoztak.

2. A munkások rangsora és bérezése

Mihalovits szerint a bányamunkások legelőkelőbb rétegét a hűbéres vájárok (Lehenhäuer) képezték, akik lényegében alvállalkozók, illetve bérlők voltak, és a bá-

logh (Hrsg.): *Schwabenspiegel-Forschung im Donaugebiet, Das sächsisch-magdeburgische Recht als kulturelles Bindeglied zwischen den Rechtsordnungen Ost- und Mitteleuropas*. Walter de Gruyter, Berlin, Boston (MA), 2015, 159–168.

¹¹ Mikulik József beszámolója szerint Dobsinára számos idegen munkás települt, főleg az 1654/55-ös pestisjárvány után. A legrátermettebb bányamunkások 1683-ban bányatársulatot alapítottak „a jó rend fenntartása érdekében”, amelyet a bányabíróóság megerősített, és kiadták a dobsinai bánya- és hámorrendet. (Ld. MIKULIK József: *A bánya- és vasipar története Dobsinán*. Athenaeum R. Társulat Könyvnyomdája, Budapest, 1880, 43.) Ezek a társulatok által kiadott és bányabíróósági megerősítést nyert szabályzatok a mai kollektív szerződésekkel mutatnak hasonlóságot.

¹² „Hiteles pecsét alatt, Gömör Simon bányamester, Heutschy Sámuel bíró és Schablig György jegyző sajátkezű aláírásával 1778. április 13-án kiadott példányát az utolsó – nemrég elhunyt – czéhmaster, Gömör Andrásnál találtam, ki nekem az 1683. évszám-mal és egy dombormű képpel ellátott – rézből készült – czéhjegyet is készséggel átadta” – írja Mikulik (MIKULIK: i. m. 44).

¹³ MIKULIK: uo. 44.

¹⁴ A Direktionsprinzip feltételezi a bányászatnak szinte teljes alávetését a regálé jogosultja, illetve az állam vezetésének és igazgatásának, beleértve a gazdasági és munkaszervezési szempontból releváns beavatkozási jogosultságot is [Heiner LÜCK: *Die Entwicklung des deutschen Bergrechts und der Bergbaudirektion bis zum Allgemeinen (preußischen) Berggesetz 1865*. In: Wolfhard Weber (szerk.): *Geschichte des deutschen Bergbaus, Bd. 2: Salze, Erden und Kohlen. Der Aufbruch in die Moderne im 18. und frühen 19. Jahrhundert*. Aschendorff Verlag, Münster, 2015, 111–216, 119.] Ennek folytán a bányatársulati tagok az állami adminisztráció által kívánt pénzt, illetőleg az elért tiszta nyereséget maguk között felosztották, és a deficit fedezetéről gondoskodtak, az üzemi kérdésekbe azonban nem szólhattak bele (MIHALOVITS: *Munkásjog...*, 113., 34. l.).

nyamező egy bizonyos részének kibányászására szerződtek, a termelt érc meghatározott hányadéért. Utánuk következtek a szakmánybéres vájárok (Gedinghäuer), akik nem időbért kaptak, hanem bányáölenként vagy a kitermelt érc mennyisége után kapták a bérüket, amelynél olykor az érc tartalmat is figyelembe vették.¹⁵ A Bánya- és Pénzverésügyi Udvari Kollégium 1758-ban kiadott dekrétuma szerint a nem eléggé szorgalmas hűbéres vájárokat büntetésből egy időre a szakmánybéres vájárok közé lehetett sorolni.¹⁶ A szakmányvájárok után következtek a műszakok után fizetett vájárok, a legalsó szintet pedig a napszámosok képezték.¹⁷

A szakmánybéres vájárok bérének kiszámítása nehézkes volt, hiszen az ő feladatukat elsősorban a bányajaratok kialakítása képezte. Ezért ezek a vájárok a kitermelt járatok hossza után kapták bérüket. Ferber szerint Selmezbányán a szakmányt minden 14 nap után számolták ki az Überreiternek, a számvevők. Őket negyedévenként más-más bányákhoz osztották be a visszaélések elkerülése végett. A vájárok heti bérét úgy állapították meg, hogy 2 guldennél ne legyen több, és 1 forint 30 krajcárnál ne legyen kevesebb.¹⁸ Ezért a bérért a vájárok kötelesek voltak a járatok meghatározott méretét kialakítani (7 láb magas, a földem 2 és ½ láb, az aljzat 4 és ½ láb széles). A járatok takarítása és az ezzel járó költségek is őket terheltek. Ha munkájuk során ércet találtak, 1 Rümpellat¹⁹ ezüstért 2 krajcárt kaptak a szakmánybérükön felül.

A szakmánybéres vájárok nyolcfős csapatokban végezték a tevékenységüket, melyeket számokkal jelöltek. Ha az egész csapat együtt dolgozott, a műszakuk hatórás volt, ha kettéosztották őket, nyolcórás műszakban dolgoztak. Ha a munkálatok nem voltak sürgősek, két műszakban dolgoztak, egy korai és egy napközbeni műszakban. A korai 4-től 12 óráig tartott, a napközbeni 12-től 20 óráig. Éjszaka csak kivételesen dolgoztak, ekkor a műszak este 8-tól reggel 4 óráig tartott. Ha a munka sürgős volt, a műszakok hatórásak voltak, mivel a rövidebb műszakban dolgozók megállás nélkül végezték a munkájukat, a nyolcórások viszont válthatták egymást.

A kialakított járatokban dolgozó ércvájárok a kitermelt érc után kapták a fizetésüket, minden Rümpellat után 3 krajcárt. Hetenként is kaptak fizetést, egy fél guldent. 14 napra meghatározták, hogy mennyit kell minimálisan kitermelniük, ha ez nem sikerült, levonták a bérükből, ha túlteljesítették a tervet, több pénzt kaptak. A Ferber által bemutatott fizetési rendszer valószínűleg általános lehetett a bányászatban, az összegek azonban – főleg a magántársulatoknál – ettől el is térhettek.

¹⁵ MIHALOVITS: Munkásjog..., 114.

¹⁶ Bánya- és Pénzverésügyi Udvari Kollégium dekrétuma, 1758. január 10. SCHMIDT: i. m. Band X, 470.

¹⁷ MIHALOVITS: Munkásjog..., 129–130.

¹⁸ Ferber leírását megfelelően alátámasztják a selmezbányai személyzetet felsoroló rendeletek is (Johann Jakob FERBER: *Physikalisch-metallurgische Abhandlungen über die Gebirge und Bergwerke in Ungarn*. Nicolai, Berlin und Stettin, 1780, 75–79; SCHMIDT: i. m. Band IX).

¹⁹ Általában 3 Rümpel tett ki egy mázsa ércet (vö. FERBER: i. m. 77).

A bányaművekhez közvetlenül kapcsolódó tevékenységekre alkalmazott munkások tekintetében a dobsinai bánya- és hámorrend nyújt tájékoztatást.²⁰ Eszerint a rend fenntartása végett a bányászok és egyéb munkások között bizonyos osztályozást kellett bevezetni, amelyet minden szabályozásnál figyelembe kellett venni: 1. vájárok (Berghäuer), 2. kovácsok (Hammer-Schmiede), 3. kohászok (Eisenbläser), 4. fűtők (Heitzer), 5. ügyelők, a kohászok segédei, akik a kemencéket gondozták (Zuwarter), 6. szénégetők (Köhler) (DBH 7).

A 18. században a kincstári kezelésben álló bányák és a hozzájuk kapcsolódó kohók, kovácsműhelyek, egyéb üzemek személyzete tekintetében az Udvari Kamara által kiadott rendeletek tartalmazzák a munkások rangsorát és a számukra kifizetett béreket. Erre jó példa az alsó-magyarországi kamarák személyzetére vonatkozó rendelet. A rendelet felsorolja, hogy melyik bányában kik dolgoztak és hetente mennyi fizetést kaptak.²¹ A dekrétumból kiderül, hogy a selmecbányai bányákban szakmányvájárokat alkalmaztak, akiknek hetenként költségtérítést is biztosítottak négyhetes ciklusokban. A táblázat szerint az Udvari Kamara a bányászok kifizetésében költségcsökkentésre törekedett. A vájárokon kívül a bányákban dolgoztak asztalosok, csilletolók, vitlások, takarítók, csatlósok, csatornatakarítók.²² Felettük álltak a felőrök (Huttmann) és alőrök (Kratzenfüller), az ő segédei, akik a munkásokra éjjel-nappal felvigyáztak. És mindezek felett álltak a számvevők (Überreiter), a bányagondnokok (Bergverwalter) és segédei.²³ A bányák legfelső vezetését a főbányagondnok látta el, aki egyúttal bányatanácsos is volt a Főkamaragrófi Hivatalban.²⁴

A bányákon kívül a kohóüzemek munkásait is feltünteti a rendelet. Ebből kiderül, hogy közöttük is voltak olyan munkások, akik a bérüket a ledolgozott műszak szerint kapták, nyáron 12 krajcárt, télen 11-et. A dekrétum felsorolja, hogy melyik kohónál, milyen munkásokat alkalmaztak. Minden kohónál dolgoztak olvasztárok, akik mellé segédeket, pörkölöket, porítókat, szérelőket, ülepítőket, éjjeli öröket, szénhordókat, asztalosokat, ezüstválasztókat alkalmaztak.

A zúzműveknél²⁵ a legtöbben a szérelők, az iszapolók voltak. Mellettük zúzólegények, lisztemelők, szérelősegédek, asztalosok dolgoztak. Őket rangban megelőzték a zúzmű intézői és fűtői, a gépügyelő, a gépkezelő, a gépészlegények és a gép-

²⁰ A dobsinai bánya- és hámorrend eredeti német nyelvű szövegét Mikulik József művének függelékében teljes egészében közli (a továbbiakban DBH).

²¹ A rendelet a Schmidt-féle gyűjteményben egy egész kötetet tesz ki (SCHMIDT: i. m. Band IX).

²² A takarítófiúk (Sauberjungen) az érceket és köveket elszállították azokról a helyekről ahol nem volt csille, a csatlósok (Anschläger) ezeket bődönökbe vagy zsákokba kötötték és kötéllel felhúzták, a csatornatisztítók (Rinnenfeger) a vízelvezetést oldották meg, a csatornákat takarították (ld. FERBER: i. m. 81.).

²³ FERBER: i. m. 81.

²⁴ FERBER: i. m. 95., 97.

²⁵ A zúzművekben a kevés érc tartalommal bíró kőzeteket lisztté zúzták, majd víz segítségével az érceket kimosták a kőzetből. A zúzművekről és iszapolókról ld. bővebben KACSKOVICS Lajos: *Az alsó-magyarországi ércművelésről*. Érc- és Ásványbányászati Múzeum, Rudabánya, 2005, 126–134.

tisztítók. A kohó- zúzműveknek a legfelső irányítója a főkohó- és zúzműgondnok volt, szintén tanácsosi ranggal a Főkamagrófi Hivatalban.²⁶

A dekrétum kiemeli, hogy a kohó- és zúzművek munkásait a körülményeknek megfelelően a víz- és az ércellátás szerint egyik kohótól a másikhoz át lehetett helyezni. A zúzművekben dolgozók pedig, ha a vízhiány miatt nem tudtak dolgozni, a bányákban való ásáshoz, vagy más munkákhoz kerültek beosztásra.

A dekrétumban külön szerepel az a személyzet, melyet a selmecbányai bányákban a vízemeléshez beállított gőzgépek működtetésére alkalmaztak. A gőzgép üzemeltetéséhez kellett két intéző, két fűtő, és végül két munkás, akik a fát hordták és szükség esetén felaprították.

A bányaművek fával való ellátásához a közeli falvakban vagy az erdőkben élő favágókat alkalmazták. Selmecbányán mintegy 800-an termelték a szükséges fát. A faszemet 300 szénégető állította elő.²⁷ Az is előfordult, hogy a selmeci bányákba a környező megyékből rendelték 200 lovat és 500 munkást a jobbágyok közül.²⁸

A Diósgyőri Vasművekről szóló forrásokban is találunk az üzemekben fennálló munkarendre vonatkozóan utalásokat. A vasgyári kovácsoknál a munkaidő 11 óra volt, reggel négytől délután ötig dolgoztak. Reggel 8 és 9 között a reggelihez, majd 12 és 13 között az ebédhez szünetet tartottak.²⁹ Egy rendelet szerint azonban ez a munkarend azt eredményezte, hogy „a reggelizés közeledtére a munkások kevesebb szorgalommal végezték munkájukat, az egy óras szünet után ismét egy másik órába telt, míg a vasat a kovácsoláshoz előkészítették, közben valamennyi tűzhelyen egy egész órán át sok tüzelőszén fogyott el haszontalanul”. A beosztást ezért úgy módosították, hogy a kovácsok reggel 5-től délután 5-ig dolgozzanak egyórás szünetet tartva délben.³⁰

Az Udvari Kamara által kiadott, a kincstár által foglalkoztatott munkásokra vonatkozó rendeletek jól tükrözik, hogy az udvar nem tudott spórolni a személyzeten, hiszen az a termelésben rögtön megmutatkozott volna. A munkásoknak 1 és 3 forint közötti összeget fizettek hetenként. A lázongások elkerülése végett az udvar igyekezett a dolgozók megfelelő ellátásáról gondoskodni. Mária Terézia például elrendelte, hogy „meg kell szüntetni a kereseti különbséget a jó és a silány telérben dolgozó vajúrók között. A keveset keresőket mellékmunkákkal kell foglalkoztatni.”³¹ A nem időbéres bányászok ugyanis a rosszabb érchányaddal rendelkező bányákban értelemszerűen kevesebbet tudtak termelni.

A magántársulatoknál a munkások bérezése még ingatagabb alapokon állott, mint a kincstári üzemeknél, hiszen kifizetésük a részjegyek hozamától függött. A tulajdo-

²⁶ FERBER: i. m. 98.

²⁷ FERBER: i. m. 100.

²⁸ Udvari Kamara rendelete, 1712. június 13. SCHMIDT: i. m. Band VI, 28.

²⁹ PORKOLÁB: i. m. 26.

³⁰ Instrukció a nagybányai vashámor-sáfár részére, 1785. január 3. SCHMIDT: i. m. Band XVI, 332., 13. pont, magyarul ld. PORKOLÁB: i. m. 48–49.

³¹ GERGELY Ernő: *A magyarországi bányásztársadalom története 1867-ig*. Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 1986, 235.

nosok részjegyeik és saját vagyonuk terhére kölcsönöket is felvettek, hogy a béreket ki tudják fizetni. Így a Diósgyőri Vasműveknél Fazola Henrik sokszor került pénzsűkébe a munkások kifizetésénél. A munkások pedig vagy munkamegtaggadással, vagy szökéssel tiltakoztak a bérfizetés elmaradása miatt.³²

3. Munkabéren kívüli juttatások

3.1. A társládák (*Bruderladen*)

A munkaképtelenné vált dolgozók ellátásának szükségessége a bányászat területén és az azokkal összefüggő üzemekben jelentkezett a legkorábban. „A mind bonyolultabbá váló vízemelő szerkezetek, a kitermelt ércek zúzása, előkészítése és kohósítása olyan szakembereket kívántak, akik mind e műveletekhez, mind az ezekhez alkalmazott szerkezetekhez is jól értettek; tehát azok üzemeltetésében is, de szükség esetén a szerkezetek javításában is kellően gyakorlottak voltak. Ezért az ilyen szakembereket meg kellett becsülni, számukra olyan kedvezményeket, előnyöket kellett biztosítani, amelyekkel a munkavégzés veszélyeit ellensúlyozni lehetett, azaz a szaktudás és gyakorlat megszerzését kívánatosá kellett tenni” – írja Szalai.³³ A munkavállalás vonzóbbá tételét a különféle kedvezmények, így például a szabad költözködés jogának biztosítása mellett a veszélyes és egészségre káros tevékenység miatt bekövetkezett munkaképtelenség esetére való ellátással is elő lehetett mozdítani.

Ennek az ellátásnak központi elemét jelentették a bányatársládák, amelyek a társadalombiztosítás korai formáinak tekinthetők. Mihalovits János a bányatársládák történetét teljeskörűen igyekszik bemutatni *A hazai bányatársládák eredete és fejlődésük főbb mozzanatai 1854-ig* című munkájában. A bányatársládák a 15. századtól kezdve a bányamunkások ellátását szolgálták munkaképtelenségük esetére. A bányatársládákra vonatkozó szabályok bányánként is eltérőek voltak, mind a befizetések, mind a juttatások tekintetében jelentős eltérések mutatkoztak, ezért általános, valamennyi bányatársládára vonatkozó szabályozási elv nem szűrhető le belőlük.

³² Vö. PORKOLÁB: i. m. 27–28. Porkoláb szerint „[a]z éhbér miatt jogosan elégedetlenkedő munkásság és a bécsi udvar között Fazola Henrik személye lett az ütköző. Úgy érezte, ő a felelős munkásainak emberibb életéért. Ő hívta ide őket Mecenzéfről, Stószról, Svedlérről, Dobsináról és a többi gömöri, zólyomi és szepességi vashámorokból. Az ő lelkes biztatására vállalták az ősvadonban való letelepedést, a keserves küszködést a természet kietlen zordonságával. Tudta, hogy ezek az ő társai abban a harcban, amelyet a vasgyár életre hívásáért, majd pedig fennmaradásáért vívott a pusztán profitra éhes bécsi udvarral szemben” (uo. 31.). Ez is bizonyítja, hogy a Habsburg udvar a nagyobb bevétel érdekében a magántársulatok esetében is csak saját befektetéseinek megtérülésére vigyázott, egyébként a költségeket igyekezett a magánvállalkozókra hárítani.

³³ SZALAI László: A bányatársládák és bányatárspénztárak kialakulásának indokai és áttekintése az 1496–1900. évek között. In: *A magyar bányaegészségügy története*. (szerk.: Ungváry György – Varga József) Argumentum, Budapest, 2007, 61–93, 63.

A 18. században ezen a területen is megjelentek a központosítási törekvések, s ahogy Mihalovits írja, „kifejlődött az az elv, hogy a monarchia összes császári és királyi bányaműveinek társládái egymással viszonyosságban állanak, s az egyik helyen befizetett társpénztári járulék a másik helyen történt provizionálásnál kölcsönösen figyelembe vétetett, az intézmény a két állam országai és tartományai területén bizonyos fokig internacionális jelleget öltött magára”.³⁴ Mihalovits szerint a kincstár „meleg szívvvel” igyekezett a társládák fenntartását és működését elősegíteni. E megállapításnak azonban ellentmondanak a diósgyőri társládaival kapcsolatos feljegyzések. Ezek szerint a hákori társláda a munkás fizetésének minden forintja után két krajcárt fizetett be, ami néhány évtized alatt jelentős összeget tett ki. A pénzzel azonban a kincstár saját belátása szerint rendelkezett, ebből fizették a tanítót, építették a templomot és az iskolát. A társládák bevételeit „felhasználták gyári adósságok törlesztésére, kiadták tőkéseknek kamatozó kölcsönként”.³⁵

³⁴ MIHALOVITS János: A hazai bányatársládák eredete és fejlődésük főbb mozzanatai 1894-ig, *Bányászati és Kohászati Lapok*, 1925, 1–7., 253–258., 272–277., 286–291., 302–307., 318–321., 287. Ennek az állításnak megfelelően a Diósgyőri Bányatárspénztárról a Bányakapitányság számára 1902-ben írt összefoglalóban a következő szerepel: „Társpénztárunk a magyar Szent Korona országai területén létező bányakincstári közös bányapénztárak kötelékébe tartozik.” A társpénztárak funkcióira is jó példa ez az irat, ezért érdemes hosszabban idézni: „Keletkezése összeesik a Diósgyőr–hákori volt kincstári és társláti vasmű létesítésével. Ezen vashámor Mária Terézia Magyar királyaszszony uralkodása alatt és az ő magas támogatásával létesítették az 1779. évben. Üzembe helyezése alkalmával más kincstári művektől letelepítettek szakismeretekkel bíró munkásokat az általuk benépesített Hámor és Massa községekbe. Ezen munkásnép idetelepülése folytán merült fel és valósult is meg egyidejűleg az ilyféle bányaműveknél már régebben ismert társláda (Bruderlade), mely intézmény akkoriban természetesen még nem volt hivatva a munkások segélyezése tekintetében oly sok irányú intézkedéseket tenni, mint a minők a társpénztár jelenlegi szervezetében számára megjelöltek. Akkoriban ugyanis csak arra szolgált a társláda, hogy az államkincstár által a betegek és munkaképtelen munkásoknak nyújtott betegsegélyezési díjak és nyugbérjárandóságok csekély összegét némileg kiegészítse és a munkások anyagi helyzetét valamennyire megjavítsa. Tagadhatatlan azonban, hogy éppen a társládák voltak azon intézmények, melyek mint elsők rejtették már magukban az oly célból való társulás magvát, hogy a munkásoknál beálló betegség és munkaképtelenség esetén bizonyos pénzalapok képzése által a jövőben gondoskodni kell. Azon kívül szerepet játszott a társláda a munkások számára szükségelt főbb élelmiszerek (gabonafélék, szalonna és só) beszerzésénél, ő adta hozzá a pénzt és az áruk kiszolgáltatását bizalmi férfiakra bízta” (ld. ZELENÁKNÉ Kovács Gabriella – ZELENÁK Katalin: *A Diósgyőri Bányatárspénztár kórháza. A Diósgyőr–Vasgyári kórház*. In: *A magyar bányaegészségügy története*. (szerk.: Ungváry György – Varga József) Argumentum, Budapest, 2007, 200–231.).

³⁵ PORKOLÁB: i. m. 28. A tanítót és a papot szabály szerint valószínűleg a kincstárnak kellett volna fizetnie, hiszen az egyes bányahivatalok személyzetét felsoroló rendeletekben ők is szerepelnek a nekik járó fizetéssel együtt. A beszercebányai hivatal személyzetéről szóló rendelet szerint például a pap ingyenes lakhatás mellett a parókia pénztárából 200 forintot, a kincstártól évente 100 forintot kapott. A tanítót hetente 1 forint

A társládák bevételeiből való kölcsönzés ugyanis szokásos eljárásnak számított, azonban nem volt veszélytelen. A társládák vagyonának ilyen módon való veszélyeztetése miatt az udvari bizottság 1777-ben az alsó-magyarországi bányakamaráknak címezve elrendelte, hogy a társládák ne adjanak olyan személyeknek kölcsönt, akiktől csak pereskedés útján lehet azt visszaszerezni. A rendelet azt is előírta, hogy kölcsönt csak a főkamagróf beleegyezésével lehet nyújtani és csak jelzálog létesítése esetén. A munkások által vissza nem fizetett kölcsönök behajtása érdekében pert kellett indítani, és adóskönyvet vezetni, amelyben a fizetendő kamatokat is feltüntették. A rendelet azt is előírta, hogy a társláda vezessen gabona-beszerzési számadási könyvet, amiben fel kell tüntetni az év elején és az év végén mutakozó gabonakészletet napi áron.³⁶

A dobsinai társládák működtetésével kapcsolatban Mikulik József megjegyzi, hogy – bár volt alapszabályzatuk, amely a befizetések és juttatások mértékét is rögzítette – a kifizetések nem álltak arányban a befizetésekkel. Ezért a társládák a „hiányos kezelés mellett hosszabban fenn nem állhattak, többnyire pénz nélkül voltak és a célnak meg nem feleltek”. 1859-ben a bányafelügyelő támogatásával új társláda alakult, amely a tisztviselő felügyelete alatt felvirágzott és a továbbiakban hatékonyan működött.³⁷ Mindez jól mutatja, hogy a bányatársládák működtetéséhez is megfelelő szaktudásra volt szükség, és csak akkor tudták funkciójukat megfelelően betölteni, ha azokat egy olyan személy felügyelte, aki hivatalnokként is helyt tudott állni, és kizárólag a munkások ellátását tartotta szem előtt.

A magánbányatársulatok maguk működtették a bányatársládaikat, felügyeletüket a bányamesterek és a bányabíróságok látták el. A 18. században azonban a kincstári bányák társládaik felügyelete az ekkor létrehozott főbányahatóságokhoz tartozott.³⁸ A felső-magyarországi társládák felügyeletét például az inspektor látta el, akinek a bevételeket és kiadásokat pontosan vezetnie kellett, a tudta nélkül nem lehetett kifizetéseket eszközölni.³⁹ Az inspektornak ezt a feladatát a szomolnoki főbányahatóságról szóló rendelet is megerősítette. A rendelet arra is felhívta a felügyelő figyelmét, hogy a társpénztárból ne adjanak kölcsönöket és csak azok a szegény munkások kapjanak belőle, akik öregség vagy betegség miatt rászorultak, haláluk után pedig az özvegyeiknek és árváiknak juttassanak belőle.⁴⁰

vagy ingyenes lakhatás illette meg (ld. Udvari Kamara dekrétuma, 1765. szeptember 17. SCHMIDT: i. m. Band XII, 107).

³⁶ Udvari Bizottság rendelete, 1777. június 19. SCHMIDT: i. m. Band XIV, 164. A rendelet a *Társláda-rendtartás (Bruderladens-Ordnung) az alsó-magyarországi bányavárosok számára* címen szerepel a Schmidt-féle gyűjteményben, amely a központi szervek egysegősítő és központosító törekvéseire utal a kincstári üzemeknél működtetett társládák esetében.

³⁷ MIKULIK: i. m. 46–47.

³⁸ MIHALOVITS: A hazai bányatársládák..., 370–371.

³⁹ Instrukció a felső-magyarországi bányainspektor részére, 1746. november 9. SCHMIDT: i. m. Band VII, 131.

⁴⁰ Pénzverés- és Bányaaigazgatási Udvari Kollégium dekrétuma, 1747. május 9. SCHMIDT: i. m. Band VII, 160.

3.2. *A nyugdíj (provízió)*

A kincstári bányákban és üzemekben foglalkoztatottak nyugdíját a személyzetről szóló rendeletek pontosan rögzítették. Ezek a tételek a munkásokat felügyelők és a mesterek szintjén határozzák meg a nyugdíjak összegét. A kétkezi munkásoknak járó juttatásokra vonatkozóan azonban nem részletezték, hogy melyik munkásnak mennyi provízió jár, hanem egységesen szerepelnek a számukra kifizetett tételek. Így például a kapnikbányai üzemekben dolgozókra vonatkozó rendelet megállapította, hogy a provízió mértéke az üzemekben havonta 3 forint 15 krajcár, évente 39 forint.⁴¹ Ezek az összegek ugyanis csak egy részét képezhették a kincstári üzemekben dolgozó munkások nyugdíjának, amit a bányatársuladából kellett kiegészíteni, amiről a társulada működtetői döntöttek. A 18. század legvégén jelentek meg azok a rendeletek, amelyekben már a munkában letöltött évek után meghatározott összeg szerepelt nyugdíjként.⁴²

A hivatalnokokhoz hasonlóan a munkások is csak akkor részesülhettek nyugdíjban, ha nyolc teljes évet ledolgoztak a kincstári üzemekben. Ez alól kivételt képezett, ha a munkaképtelenséget a kincstári bányákban végzett munka során bekövetkezett szerencsétlenség eredményezte. Egyébként a társuladákban sem kaphattak a munkások províziót. Az özvegy azonban az elhunyt befizetéseivel arányosan végkielégítést kaphatott.⁴³

3.3. *Az orvosi ellátás*

A kincstári személyzetet felsoroló rendeletekben az orvos is szerepel a fizetett tisztviselők között, akik ingyenesen látták el a betegeket. Mihalovits János alapkonceptiója – amelyet a társuladáról írt művében bizonyítani kíván – az, hogy a kincstár bizonyos szociális érzékenységgel rendelkezett a bányamunkások irányában, és ezért áldozatokat is hajlandó volt hozni, például orvosokat alkalmazott, akik mind a tisztviselőket, mind a munkásokat ellátták. Mihalovits erre példának hozza azt a királyi leiratot, amely Selmezbányán egy fizetett orvos foglalkoztatását rendelte el a tisztviselők kezelésére.⁴⁴ Ezekből a rendeletekből azonban nem lehet általános következtetéseket levonni. Más helyeken ugyanis, főleg ott, ahol a kincstár a magántársulatokkal összefogva végezte a bányaművelést, a költségeket igyekeztek a magánvállalkozókra áthárítani. Így a Bánságban a felcserek fizetését a magántársulatoknak kellett állniuk.⁴⁵

A Diósgyőri Vasmű esetében, ahol a kincstár szintén csak a részvények egy hányadával rendelkezett, 1783-ban felmerült a kérdés, hogy a bányakamarai, illetve

⁴¹ Királyi leirat, 1749. július 23. SCHMIDT: i. m. Band VIII, 67.

⁴² MIHALOVITS: A hazai bányatársuladák..., 303–305., ld. pl. Udvari Kamara rendelete, 1791. február 18. SCHMIDT: i. m. Band XVIII, 303.

⁴³ Udvari Kamara rendelete, 1769. április 29. SCHMIDT: i. m. Band XIII, 137.

⁴⁴ Királyi leirat, 1601. március 31. SCHMIDT: i. m. Band III, 336.; MIHALOVITS: A hazai bányatársuladák..., 289.

⁴⁵ Udvari Kamara dekrétuma, 1742. február 6. SCHMIDT: i. m. Band VII, 41.

gyári orvos ingyenesen kezelje és lássa el gyógyszerekkel a társládai tagsági díjak terhére azokat a tisztviselőket is, akiknek évi fizetése a 300 forintot meghaladta. A kincstári munkások ugyanis, akik a társládba fizetésük minden forintja után 2 krajcárt befizettek, családjukkal együtt ingyenes orvosi és gyógyszerellátásban részesültek. A kérdésre „legfelsőbb helyről” az a válasz érkezett, hogy az évi 300 forinton felül kereső tisztviselők, mivel ők társládai befizetéseket sem teljesítenek, ingyenes orvosi ellátásban sem részesülhetnek.⁴⁶ Itt ugyanis az orvos nem a kamarától kapta a fizetést, hanem a társládából utalták ki számára az ellátás költségeit. A diósgyőri felcser a főkamagrófsághoz folyamodott, hogy rendszeresítsenek számára évi 20 forintos státuszt a vasműnél. Ebben az esetben 9 helyett csak 6 krajcárt fog kérni az érvágásért. A Mihalovits szerint „melegszívű” kamara azonban ezt sokallta.⁴⁷

A társládákra vonatkozó szakirodalom két végletet tükröz. Az egyik a bányagazgatási szerveknek a munkások irányában tanúsított gondoskodását hangsúlyozza, a másik véglet ennek az ellenkezőjét sugallja. A fent említett példák azt mutatják, hogy az igazság a kettő között lehetett. Az e területen működő hivatalnokok személye azonban döntő tényezőnek számított, hiszen tőlük függött, hogy a rendelkezésre álló pénzeszegeket valóban a munkások életkörülményeinek javítására fordítják-e. A kincstári hivatalok pedig a szociális területen is csak az összegeket és a befolyó hasznot figyelték.

3.4. A munkások élelmezése

A munkások megfelelő ellátását azonban szem előtt tartotta a Habsburg-udvar. A piacoktól, üzletektől távol dolgozó munkásoknak ugyanis munkabeosztásuk sem tette volna lehetővé, hogy ellátásukról maguk gondoskodjanak. A Miksa-féle bányarendtartásban is találunk erre vonatkozó előírást (MBO XXIX). A Bergordnung előírta a bányavállalkozóknak, hogy ha élelmiszerüzletet (Pfennerhandel) tartottak fenn a dolgozóiknak, az ott árusított élelmiszerekért ne kérjenek jóval többet, mint amennyiért ők beszerezték. Az élelmiszerárak felügyelete a bányamesterhez vagy bányabíróhoz tartozott, akik a főkamagróffal egyetértésben szabályzatot készíthettek a munkások védelme érdekében. A bányavállalkozók által megveendő legfőbb termékekre – így például a zsírra, gabonára, faggyúra, húsrá, kenyérré – a főkamagróf által kiadott okirat ellenében nem vetettek ki vámot. A vámmentességgel üzletelő bányavállalkozók viszont büntetésre számíthattak. A mérlegek és súlyok ellenőrzése is a bányamesterek és a főkamagróf feladatát képezte.

⁴⁶ PORKOLÁB: i. m. 45.

⁴⁷ Vö. PORKOLÁB: i. m. 43.: „1783-ban már tanult orvos, a miskolci Christoph Kammer is kijár a vasmű betegeihez. Az általános előírás szerint a kijáró orvos a kezelésről ún. sebészi kivonatokat terjeszt be, amelyeket a kamarai főkönyvelőség jóváhagyása után a társládából egyenlítőnek ki. Rendszeresített orvosi státusz még 1786-ban sincs, ezért még primitív megoldások fordulnak elő. A diósgyőri orvos általános 9-6 krajcárt szokott elkérni egy érvágásért. Ha azt a gyárban hajtja végre, 1 frt-ot.”

A bányászok és egyéb munkások azonban nem voltak kötelezhetőek arra, hogy a fizetésük helyett a bányatársak által fenntartott élelmiszerraktárakból kapják az ellátást. Ha a hivatalnokok ezt tapasztalták, az elkövetőt 50 forintra büntették. Ha azonban a munkásnak nem volt pénze, innen kellett ellátást kapnia, aminek az árát a későbbi fizetéséből levonták.⁴⁸

A kincstári bányaművek személyzetét részletező rendeletekből kiderül, hogy a bányahivatalokhoz tartozott az élelmiszerraktárak (Provisorat) fenntartása. A Diósgyőri Vasművek gyárvezetőjének címzett instrukció szerint a faktor kötelessége volt a munkások liszttel, hússal és más élelmiszerral való olcsó ellátása.⁴⁹ A társulat számadója számára kibocsátott instrukció⁵⁰ részletesen tartalmazta a számadó – aki egyben az élelmiszerraktár gondnoka is volt – feladatait: „idejekorán és amennyire lehetséges olcsó áron a szükséges élelmiszereket beszerezze, azokat kellő mennyiségben, jó minőségben a munkások között kiossza, de csak annyit adjon nekik ételben és italban, amennyit egy havi szabadkeresetükből meg tudnak fizetni. Az élelmiszerüzletből senki más ne vásárolhasson, csak a munkás. Az üzlet minél olcsóbb legyen, egészen mérsékelt haszonnal dolgozzon. Senkit sem szabad kényszeríteni, hogy élelmiszerszükségletét ott fedezze, mindenki oda mehet vásárolni, ahova akar.”

Összegzés

Mindebből kiderül, hogy a munkások – bár a bányák nélkülük nem létezhetek volna – ki voltak téve a termelés ingadozásából eredő bizonytalan pénzügyi helyzetnek. A bányagazgatást végző központi szervek azonban belátták, hogy bevételekhez csak akkor jutnak, ha a bányamunkások megfelelően végzik tevékenységüket. Ezt csak úgy tudták biztosítani, ha a bányában dolgozók számára mind a munkatevékenységüket, mind a számukra nyújtandó juttatásokat jogszabályokban rögzítették.

A források közül kiemelendők a bányatisztviselők számára kiadott utasítások, az ún. instrukciók. Ezekből ugyanis kiderül, hogy a hivatalnokok központi szerepet játszottak a munkások ellátásában. Az ő szakértelmük, erkölcsi hozzáállásuk jelentősen befolyásolta a bányamunkások helyzetét. Az Udvari Kamara mohósága, a bevételek kíméletlen növelésére tett erőfeszítései azonban sokszor inkább a termelés visszaeséséhez vezettek. A Diósgyőri Vasmű alapítója, Fazola Henrik is elszegényedve, adósságokat felhalmozva hunyt el. A bányamunkásokra vonatkozó jogforrások a mai munkajoggal, társadalombiztosítási joggal foglalkozó kutatók számára is jelentős információkat tartalmaznak.

⁴⁸ Udvari Kamara dekrétuma, 1773. szeptember 10. SCHMIDT: i. m. Band XIII, 387.

⁴⁹ Instrukció a Diósgyőri Vasművek számadója részére, 1775. augusztus 25. SCHMIDT: i. m. Band XIV, 23.

⁵⁰ Instrukció a Diósgyőri Vasművek számadója részére, 1775. augusztus 25. SCHMIDT: i. m. Band XIV, 27, magyarul ld. PORKOLÁB: i. m. 26.

Felhasznált irodalom

- [1] Johann Jakob FERBER: *Physikalisch-metallurgische Abhandlungen über die Gebirge und Bergwerke in Ungarn*. Nicolai, Berlin und Stettin, 1780.
- [2] GERGELY Ernő: *A magyarországi bányásztársadalom története 1867-ig*. Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 1986.
- [3] HORVÁTH László – BODRY László (szerk.): *A bánya*. Székely és Társa könyvnyomdája, Sopron, 1937.
- [4] KACSKOVICS Lajos: *Az alsó-magyarországi ércművelésről*. Érc- és Ásványbányászati Múzeum, Rudabánya, 2005.
- [5] Heiner LÜCK: Die Entwicklung des deutschen Bergrechts und der Bergbaudirektion bis zum Allgemeinen (preußischen) Berggesetz 1865. In: Wolfhard Weber (Hrsg.): *Geschichte des deutschen Bergbaus, Bd. 2: Salze, Erden und Kohlen. Der Aufbruch in die Moderne im 18. und frühen 19. Jahrhundert*, Aschendorff Verlag, Münster, 2015, 111–216.
- [6] MIHALOVITS János: A hazai bányatársládák eredete és fejlődésük főbb mozzanatai 1894-ig. *Bányászati és Kohászati Lapok*, 1925, 1–7., 253–258., 272–277., 286–291., 302–307., 318–321.
- [7] MIHALOVITS János: Munkásjog az 1573. évi Miksa-féle bányarendtartásban. *Bányászati és Kohászati Lapok*, 1934, 106–114., 128–134., 153–158., 178–182., 222–227.
- [8] MIKULIK József: *A bánya- és vasipar története Dobsinán*. Athenaeum R. Társulat Könyvnyomdája, Budapest, 1880.
- [9] *Neue Berg-Ordnung des Königreichs Ungarn, und solcher Cron einverleibten Gold, Silber, Kupfer, und anderer Metall- Bergwerken, Sammt denen Erläuterungen zweyer Alten Berg-Ordnungen Der sieben königl. Freyen Berg-Städte 1. Chemnitz u. Königsberg 2. Schemnitz, Neusohl, Bugganz, Dülln und Libeten*. Aus der k. auch k. k. Hof- und Staats Druckerey, Wien, 1805.
- [10] PORKOLÁB László: *Források Diósgyőr-Vasgyár történetéhez 1770–1919*. (Tanulmányok Diósgyőr történetéhez, 12.), B.-A.-Z. Megyei Levéltár, Országos Műszaki Múzeum, Központi Kohászati Múzeuma, Miskolc 2003.
- [11] Ludwig PÜRSTL: Bartholomäus Ludwig von Hechengarten – ein grosser Oberndorfer. In: *Chronik von Oberndorf*. http://www.sagen.at/doku/bergbau/Edler_von_Hechengarten.html.
- [12] SZALAI László: A bányatársládák és bányatárpénztárak kialakulásának indokai és áttekintése az 1496–1900. évek között. In: *A magyar bányaegészségügy története*. (szerk.: Ungváry György – Varga József) Argumentum, Budapest, 2007, 61–93.

-
- [13] Franz Anton SCHMIDT: *Chronologisch Systematische Sammlung der Berggesetze der Österreichischen Monarchie. II. Abteilung: Chronologisch Systematische Sammlung der Berggesetze der Königreiche: Ungarn, Kroatien, Dalmatien, Slavonien und des Grossfürstenthums Siebenbürgen*, J. P. Sollinger, Wien, 1832–1839.
- [14] WENZEL Gusztáv: *A magyar és erdélyi bányajog rendszere*. Kir. Magyar Egyetemi Nyomda, Buda, 1866.
- [15] WENZEL Gusztáv: *Magyarország bányászatának kritikai története*. MTA, Budapest, 1880.
- [16] ZELENÁKNÉ KOVÁCS Gabriella – ZELENÁK Katalin: A Diósgyőri Bányatárspénztár kórháza. A Diósgyőr-Vasgyári kórház. In: *A magyar bányaegészségügy története*. (szerk.: Ungváry György – Varga József) Argumentum, Budapest, 2007, 200–231.
- [17] ZSÁMBOKI László (szerk.): *Selmectől Miskolcig 1735–1985*. Nehézipari Műszaki Egyetem, Miskolc, 1985.